

UOT-811.11-112

Səhifə: 161-166

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.161>

Ülvüyyə Hüseynova
Bakı Dövlət Universiteti
ulka.huseyn1011@mail.ru
UDK: 377.016

PEŞƏKAR ÜNSİYYƏTDƏ İNVEKTİV NİTQİN PRAQMALINQVİSTİK ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə peşəkar diskursda aviasiya, dənizçilik, yanğınsöndürmə, idman, neft, nəqliyyat və digər sahələrdə istifadə olunan invektivin əsas xüsusiyyətləri və funksiyaları təhlil edilir. Mətnlərin leksik təhlili göstərmişdir ki, təhqiramiz və təhqiredici dil vahidləri, söyüş və jarqon ifadələr tədqiq olunan materialların yalnız 11%-ində müşahidə olunur. Əksər hallarda invektiv mənə ünsiyyətin spesifik şərtləri və situativ xüsusiyyətləri nəticəsində normativ (standart) milli və peşəkar lüğətə aid vahidlərdə formalaşmaqdadır. Funksional-semantik kateqoriya kimi peşəkar ünsiyyətdə invektivin səciyyəvi xüsusiyyəti onun nisbiliyi ilə xarakterizə olunur; bu nisbilik ifadənin peşəkar icmanın üzvü ilə həmin icmaya daxil olmayan şəxs tərəfindən fərqli şəkildə qiymətləndirilməsi zamanı üzə çıxmaqdadır. Son olaraq müəyyən edilmişdir ki, peşəkar ünsiyyətdə istənilən tip invektivlər istər açıq invektiv elementlər daşıyan, istərsə də normativ leksika vasitəsilə ifadə olunan formalar yalnız şifahi aqressiyanı (devalvasiya, zorakılıq, adresatın statusunun aşağılanması, manipulyasiya) gücləndirmir, eyni zamanda ünsiyyət iştirakçılarının “biz” və “onlar” kateqoriyaları üzrə fərqləndirilməsinə xidmət edir, psixoloji azadlaşma vasitəsi kimi çıxış edərək kontekstin yaratdığı invektiv təsirləri kompensasiya edir və bəzi hallarda fiziki zorakılığın zəiflədilməsinə və ya tamamilə aradan qaldırılmasına şərait yaratmaqdadır.

Açar sözlər: *invektiv, peşəkar ünsiyyət, diskurs, invektiv dərəcə, şifahi aqressiya.*

Giriş: Son zamanlar şəxsin şərəf və ləyaqətinin alçaldılması, işgüzar nüfuzuna xələl gətirilməsi, şərəf adının alçaldılması, təhqir edilməsi, böhtan atılması və hədələnməsi ilə bağlı məhkəmə işlərinin sayı kəskin şəkildə artmışdır. Bu cür problemlərin həlli dilçilərin baxış bucaqlarına və dil bacarıqlarına tələbatı artırmışdır. Lakin nə mütəxəssis, nə də ekspertlər dilçiliyimizdə bu sahədə aparılan geniş tədqiqatlara etibar edə bilmirlər. Çünki belə bir tədqiqat Azərbaycan dilçiliyində mövcud deyil. Ən aktual mövzulardan biri ingilis və Azərbaycan dillərində invektiv leksikonu və onun təkamül xüsusiyyətlərini araşdırmaq, eləcə də invektiv leksikonu müəyyən etmək üçün meyarlar təqdim etməkdir. Nəticələrə görə, bu sahədə tədqiqat aparmaq üçün ingilis və Azərbaycan dillərində invektiv qiymətləndirmə leksikonunun toplanması, invektivliyin şərtlərinin müəyyən edilməsi, invektivlərin digər ünsiyyət növləri arasında yerinin müəyyən edilməsi və invektiv nitq aktının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi kimi məsələləri həll etmək lazımdır [4, s.53]. Beləliklə geniş empirik materiallara əsaslanan müasir linqvakulturoloji tədqiqatlar göstərir ki, bu gün bir çox dillərdə kriminal jarqondan və peşəkar nitqdən götürülmüş obrazlar və metaforik köçürmələr vasitəsilə invektiv mənə daşıyan vahidlərlə zəngindir [7, s.10]. Ümumilikdə səliss və mədəni nitq şəxsin cəmiyyətdə etibarlılıq, savadlılıq və peşəkarlıq imici formalaşdırmasına xidmət edir. Nitqin ünsiyyət prosesində funksional rolu onun struktur xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Fonetik tələffüzün düzgünlüyü, leksik seçimin məntiqi uyğunluğu, qrammatik quruluşun normativ olması və sintaktik ardıcılıq nitqin informativliyinə və anlaşılıqlığına təsir edən əsas komponentlərdir. Dilin struktur elementlərinin harmoniyası nitqin həm semantik aydınlığını, həm də estetik dəyərini artırır. İnsan ünsiyyətdə yalnız sözlərin məzmununu deyil, onların səslənmə formalarını anlamaları psixoloji yanaşma ilə qiymətləndirilir. Nitqdə struktur pozuntusu, intonasiya uyğunsuzluğu və ya semantik ziddiyyət informasiyanın doğru qəbul edilməsinə mane ola bilər. Buna görə nitqin struktur bütövlüyü səmərəli ünsiyyətin

əsas meyarlarından sayılmalıdır. Beləliklə müasir diskursda invektivin artan intensivliyinin əsas ekstralingvistik səbəbləri sırasında sosial qeyri-sabitlik, daimi stress, normativ və institusional məhdudiyətlərin zəifləməsi, eləcə də tərbiyə və təhsil faktorları göstərilir [1]. Aydın ki, milli diskursda invektivliyin universal determinantları kimi göstərilən bu amillər yalnız aşağı üslub registrləri ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda yüksək registrlərdə formalaşan peşəkar ünsiyyət sahəsinə də ekstrapolyasiya edilə bilər. Bu prosesin məntiqi davamı normaya münasibətin dəyişməsi, ardınca isə normanın özünün transformasiyası ilə nəticələnir ki, bu da əvvəllər qeyri-standart hesab edilən dil formaları tədricən kodlaşdırılaraq normativ status qazanmasına səbəb olur.

Bu problemin peşəkar ünsiyyət materialı əsasında, institusional və gündəlik diskursların kəsişmə nöqtəsində araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Belə ki, Yu. K. Voloşinin məcazi ifadəsinə görə, peşəkar dil dilin yeni elementlərinin sınaqdan keçirildiyi bir növ “sınaq meydançası” funksiyasını yerinə yetirir və bu elementlər sonradan qismən standart, ədəbi dil tərəfindən mənimsənilir [3, s.10]. Artıq qeyd edildiyi kimi, bu “sınaq meydançası”nın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun yüksək dərəcədə araşdırılmış olmasıdır ki, bu hal bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən də vurğulanır [5; 9]. Bu baxımdan İ. A. Boduen de Kurtenayın “dilçi üçün bütün sözlər eyni dərəcədə münasibdir” fikri xüsusi elmi əhəmiyyət daşıyır [2, s.7].

Tədqiqatın empirik bazasını əsasən aşağı registrə aid olan, müxtəlif invektiv formaları ehtiva edən institusional diskurs nümunələri təşkil etmişdir. Material tibbi, dənizçilik, hərbi, idman, neft və digər peşə sahələrinə aid olmaqla, ümumilikdə 1500-dən çox mətni əhatə edir. Mətnlər elektron resurslardan - veb-saytlardan, ixtisaslaşmış forumlardan, peşəkar ünsiyyət platformalarından məqsədli seçim yolu ilə götürülmüş, eyni zamanda müəllif tərəfindən peşəkar diskurs iştirakçılarının müşahidəsi zamanı qeydə alınmışdır. İnektiv termini bu tədqiqat çərçivəsində ədəbsiz və təhqiramiz leksika, söyüş, jarqon və digər alçaldıcı dil vahidlərini ümumiləşdirən anlayış kimi işlədilmişdir. Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, invektiv vahidlər tədqiq olunan mətnlərin yalnız 168-də, yəni 11%-ində qeydə alınmışdır. Məsələn, mülki aviasiyanın peşəkar diskursunda aşağıdakı leksik vahidlər müşahidə olunur: hidra (“hidrotəyyarə”), hidrodinamik alçaq (“nüvə raketdaşıyıcısı”), bast shoe (“hidrotəyyarə”), emberuşka (“MBR-2” tipli dəniz təyyarəsi), qarabatdaqlar (“dəniz aviasiyası işçiləri”). Yanğınsöndürmə sahəsinin diskursunda isə piece (“ensign”), hose, lose one’s virginity, put the first foot in one’s life, earthpig (sözün birbaşa mənasında “torpaq donuzu”, məcazi mənada isə “iri cüssəli, perspektivli şəxs”), Lookie Loo (“yanğınları seyr etməyi sevən şəxs”), eləcə də arxası yeni bir alov parlıtısından çıxmaq kimi ifadələrə rast gəlinir.

Bununla belə, mətnlərin leksik tərkibinin təhlili göstərmişdir ki, nitqin ümumi ekspressiv və qiymətləndirici tonunu əsasən invektiv yüklü leksika müəyyən edir. Buraya həm peşəkar, həm də ümumillik lüğətlərdə “təhqiramiz”, “alçaldıcı”, “vulqar” və ya “jarqon” kimi qeyd olunan dil vahidləri daxildir. Bu xüsusiyyət xüsusilə invektivlərin konkret bir şəxsə yönəldildiyi hallarda daha aydın şəkildə üzə çıxır. Məsələn, idman diskursundan götürülmüş aşağıdakı fraqmentdə bu hal açıq müşahidə olunur: “Bu, həqiqətən də dəli bir oyun idi. Mən tədricən buna öyrəşdim, baxmayaraq ki, tamaşaçılar əvvəlcə məni qəbul etmirdilər. Tribunadan “rus donuzu” deyər qışqırır, müxtəlif təhqiramiz ifadələr səsləndirir, məni kommunist adlandırırdılar”.

Biz invektivliyi universal funksional-semantik kateqoriya kimi qiymətləndiririk; bu kateqoriya leksik vahidlər, ədəbsiz qrammatik formalar, eləcə də adresat(lar), ünsiyyət obyekt, sosial stereotiplər və cəmiyyətdə qəbul olunmuş davranış normaları ilə bağlı sosial baxımdan qəbuledilməz ifadələr vasitəsilə reallaşır. Tədqiqatlar göstərir ki, invektivlik yalnız xüsusi invektiv leksika ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda verballaşdırılmış diskursiv fenomen kimi çıxış edir. Peşəkar ünsiyyətdə invektivlik kateqoriyasının obyektivləşdirilməsi üçün istifadə olunan lingvistik vasitələr olduqca müxtəlifdir: durğu işarələrindən başlayaraq kodlaşdırılmış, çoxsözlü lingvistik vahidlərədək geniş spektri əhatə edir. Belə ki, alimlərin mövqeyinə əsaslanaraq, invektivliyin aşağıdakı əsas funksiyalarını ayırd edirik: “biz” və “onlar” qarşılıqlılaşmasının işarələnməsi; tabu pozuntusunun mümkünliyünün dərk edilməsi nəticəsində yaranan psixoloji rahatlaşma, yəni katarsis effekti; normativ və semantik konvensiyaların sosial cəhətdən şərtlənmiş dəyişikliklərə

məruz qaldığı yeni kommunikativ vəziyyətin formalaşdırılması; deyimlərin mənfi semantik yükünün və konnotasiyalarının toplanması; fiziki zorakılığa müraciət etmədən aqressiyanın ifadə olunması.

Beləliklə praqmatik yanaşma çərçivəsində invektivliyin tədqiqinin spesifikliyi praqmatikanın bir sıra obyektlərin öyrənilməsinə yönəlməsi ilə müəyyən edilir: a) dilin bütövlükdə kommunikativ istifadəsi; b) dil vasitələrinin konkret məqsədlər üçün auditoriyaya göstərdiyi kommunikativ təsir; c) həmin məqsədlərə nail olma yolları və şərtləri; ç) deyimlərin anlaşılması və interpretasiyası; d) dildə gizli məzmunun mövcudluğu (implisit semantik xüsusiyyətlər, alt mətn); e) dilin xüsusi bir fenomen kimi kontekstuallığı və s.

Aydındır ki, bu yanaşma çərçivəsində invektivliyin araşdırılmasında həlledici amil T. A. van Deyk tərəfindən nitq aktı ilə əlaqəli sosial və idrak faktorları kimi təsnif edilən praqmatik parametrlərin nəzərə alınmasıdır. Bu parametrlərə ünsiyyətin baş verdiyi yer və zaman, hadisələrin standart və ya qeyri-standard xarakteri, eləcə də ünsiyyət iştirakçılarının şəxsiyyət xüsusiyyətləri daxildir [10, s.11]. Bu yanaşmanın sosiolinqvistik tədqiqatlarda tətbiqi iki əsas vəzifəni ön plana çıxarır: birincisi, konkret praqmatik və linqvistik kontekst üçün nitq aktının “uyğunluq şərtləri”nin spesifikasiyası; ikincisi isə müəyyən sosiomədəni situasiyalarda konkret icmaların nümayəndələri üçün ünsiyyətin modelləşdirilməsidir. Məhz bu spesifikasiya kontekstində peşəkar danışq dili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, əsasən emfatik və ezoterik funksiyalara xidmət edir.

Normativ mətnlərlə müqayisədə peşəkar jarqonların invektiv xarakteri, bir qayda olaraq, peşəkarlar tərəfindən dərk edilmir və ya problematik hesab olunmur. Məsələn, “Ulduz müşahidəçisi artıq burunlu bir qabarcıq görür” ifadəsi — yəni “Optik müşahidə stansiyası Amerika tanker təyyarəsinin yanacaq şlanqını ayırdığını bildirir” — kommunikatorlar tərəfindən dəniz personalı arasında peşəkar diskursun aşağı registrinə xas normalar çərçivəsində adekvat şəkildə şərh olunur. Bu cür hallarda deyilənlərin mənasının anlaşılması kommunikasiya iştirakçısını avtomatik olaraq “yad” kateqoriyasına daxil edir. Məsələn: “Bəs başqa cür necə ola bilərdi ki?!” Bəzən isə kommunikatorlar qəsdən elə danışq forması seçirlər ki, ünsiyyətin kənar iştirakçıları məzmunu dərk etməsinlər: “Bəzən qəsdən elə danışırıq ki, müştəri nədən bəhs etdiyimizi anlamasın — əks halda vaxtından əvvəl infarkt keçirə bilərlər.” Bu tip ezoterik və kodlaşdırılmış peşəkar nitq nümunələrinə aşağıdakı ifadələr də aiddir: “İlanı elə yay ki, başı ilə ombası birləşsin” — döşəməaltı istilik sisteminin quraşdırılması zamanı verilən təlimat; “Niyə həmişə balıq tutursunuz? Maşını götürün!” — rəssamların öz aralarındakı peşəkar ünsiyyətindən nümunəsidir. Bu ifadələr yalnız müvafiq peşəkar kontekst daxilində semantik şəffaflıq qazanır və həmin icmanın diskurs normaları çərçivəsində funksional baxımdan əsaslandırılır.

Bir icmanın diskurs normaları çərçivəsində ənənəvi olaraq qəbul edilmiş ifadə digər icma tərəfindən kobudluq və ya qəbul edilməz davranış kimi qiymətləndirilə bilər və ya əksinə. Məsələn, aşağıdakı situasiyada invektivliyin qavranılması ünsiyyət iştirakçılarının mədəni və diskursiv gözləntiləri ilə şərtlənir: “Ərim sadəcə sevindi, mən isə şoka düşdüm — hansısa futbolçu qol vurduqdan sonra tərəddüd etmədən birbaşa kameraya baxaraq ucadan söyüş söydü”. Hətta ənənəvi olaraq nəzakətli hesab edilən ifadələr müəyyən praqmatik şəraitdə alçaldıcı mənə qazanması mümkündür, əvəzində isə vulqar və ya ədəbsiz leksik vahidlər kompliment və ya müsbət qiymətləndirmə vasitəsi kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, eyni leksemin interpretasiyası onun leksik və praqmatik kontekstindən asılı olaraq dəyişir və ya təhqir, ya da heyranlıq ifadəsi kimi qəbul olunur. Məsələn: “Ay alçaq! Ay yaramaz!” - Portiya qışqıraraq Marişkanı saçlarından tutub göyərtəyə sürüdü. “De görüm, sənə süngü oğurlamağı kim öyrədib?” (müəllif mətni); digər kontekstdə isə: “Sən gözəl qırmızısaçlı yaramaz!” - baba heyranlıqla dedi, ağzından tütünü çıxararaq pələng balasına tərəf çevrildi. Lakin peşəkarlar ayrı-ayrı leksik vahidlərin qavranılmasında mövcud olan bu fərqləri təsdiqləyirlər. Bu fərqlər çox vaxt mənfi konnotasiyalarla bağlı olsa da, onlar mütləq təhqiramiz xarakter daşımır. Məsələn, təcrübəsiz istifadəçini ifadə edən “çaydan” leksemi peşəkar mühitlərdə geniş yayılmışdır. Bununla belə, bu söz peşəkar icma daxilində təhqir kimi qəbul edilmir, çünki istənilən “çaydan”ın zamanla mütəxəssisə çevrilə biləcəyi presuppozisiya olunur.

Əgər söyüş və kobud ifadələrin istifadəsi peşəkar icmanın diskurs konvensiyalarından biri kimi qəbul olunursa, bu halda onların nitqdə mövcudluğu avtomatik olaraq invektiv xarakter daşır. Ünsiyyət iştirakçıları müəyyən bir peşəkar icma daxilində sosiallaşmış və ortaq pragmatik və linqvistik presuppozisiyaları paylaşdıqları təqdirdə, invektiv vahidlər kommunikativ balanssızlıq yaratmır. Belə vəziyyətlərdə söyüş sözlərinin invektiv yükü zəifləyir və onların ekspressivliyi əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Məsələn, aşağıdakı ifadədə kobud leksika mənfi qiymətləndirmə deyil, şəxsi təcrübənin emosional təsviri funksiyasını yerinə yetirir: “Ah, mən bədii gimnastika ilə məşğul olurdum, qızımı heç vaxt ora göndərməzdim. Bəli, üstünlükləri çoxdur -intizam, fiqur -lakin mənfi cəhətləri də var: uşaqların dartılma ağrısından, bağların cırılmasından, kobudluqdan və məşqçinin qışqırığından (hətta vura bilərdi) göz yaşları. İlk il ağladım; valideynlərim mənə məcbur aparırdılar, amma sonra öyrəşdim”.

İnvektivlər xüsusilə yüksək emosional və fiziki gərginliklə müşayiət olunan qeyri-standart situasiyalarda xüsusi funksional əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, tibb diskursunda bu hal aşağıdakı şəkildə izah olunur: “Əməliyyatlar zamanı heç söyüş söyməmək psixika üçün daha çətindir. Səs çıxarmaq gərginliyi azaltmaq, cərrahların çətin vəziyyətlərdə kəskin ehtiyac duyduğu daxili tarazlığı qorumaq deməkdir. Nəzarətə gəldikdə isə, əməliyyat zamanı söyüş söyən heç bir cərrah özünə nəzarəti itirmir. O, bunu şüurlu şəkildə edir. İnanın, bu, doğrudur” [1, s.74].

İnvektivliyin bu funksiyası-psixoloji və emosional gərginliyin azaldılması - tədqiq olunan bütün institusional diskurs növlərində müşahidə olunmuşdur. İnvektiv ifadələr xüsusilə çoxsaylı səhvlərin baş verdiyi, avadanlığın sıradan çıxdığı və ya ekstremal şərait yarandığı hallarda intensivləşir. Məsələn: “Saat 10:41-də uçuş qeyd cihazları təyyarənin meşəlik əraziyə toqquşmasının səsini qeydə aldı. İkinci pilotun “əyri” deyə qışqırığı eşidilir. Dispetçer son anda vəziyyəti xilas etməyə çalışaraq çarəsizcə “Dayan!” deyə səslənir. Bir saniyə sonra isə kabinədə olan direktor Kazananın dəhşətli qışqırığı eşidilir: “Əyri...”. Beləliklə, peşəkar ünsiyyətdə invektiv vahidlər yalnız aqressiyanın ifadəsi deyil, eyni zamanda ekstremal şəraitdə psixoloji tarazlığın qorunmasına xidmət edən funksional-pragmatik vasitə kimi çıxış edir. İnstitusional və gündəlik diskursların kəsişməsində yaranan münaqişəli kommunikativ vəziyyətlər xüsusi göstərici xarakter daşır. Məsələn, həkim-xəstə ünsiyyətində müşahidə olunan aşağıdakı ifadə buna nümunə ola bilər: “Dəli olmusunuz? Dərhal uzanın! Uşağın başının üstündə niyə dayanırsınız?”. Bu tip hallarda invektiv, qeyri-mütəxəssis ünsiyyət iştirakçısının statusunun aşağı salındığı, onun “zərərçəkmiş” mövqeyində təqdim edildiyi kommunikativ situasiya yaradır. Bununla yanaşı, təhqiramiz ifadələrin istinad dairəsi məhdud xarakter daşır: belə ki, onlar ünsiyyət iştirakçısının intellektual səviyyəsi və peşəkar keyfiyyətləri ilə yanaşı, zahiri görünüşü, sosial mənşəyi, yaxın ətrafı və hətta ona məxsus əşyaların keyfiyyətləri ilə bağlı şəkildə də reallaşa bilər. Əgər müqayisəli mədəniyyətlərarası baxımdan qeyd etsək, rusdilli mədəniyyətdə kobudluq ingilisdilli mədəniyyətlə müqayisədə daha açıq və intensiv formada təmsil olunur. Bu iki kateqoriya arasında aralıq mərhələnin olmaması onları demək olar ki, qarşı-qarşıya qoyulan qütblərə çevirir: rus mədəniyyətində kobud olmayan davranış çox vaxt avtomatik olaraq nəzakətli davranış kimi qiymətləndirilir. İngilisdilli mədəniyyətdə isə ifadələrin məqbulluğu baxımından təsnifat ikili deyil, üçpilləli xarakter daşır və nəzakətli, nəzakətsiz və sosial cəhətdən məqbul kateqoriyalarını əhatə edir [18]. Bu kontekstdə müəyyən bir icma tərəfindən invektiv və ya normativ kimi qiymətləndirilən leksik vahid və ifadələrin dərəcəlilik (graduality) xüsusiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bir sıra kommunikativ hadisələr sərt qarşıdurma nöqtələrində deyil, “qütblər arasında yerləşən davamlılıq xətti üzərində” mövcud olur [7, s.4].

İnvektivliyin tədricənlik xüsusiyyəti əsasən qeyri-müəyyən (ambivalent) mətnlər üçün xarakterikdir və bu tip mətnlərin əsas xüsusiyyəti onların mənasının müxtəlif interpretasiya modellərinə açıq olmasıdır. Belə mətnlərdə invektiv mənə mütləq deyil, interpretativ variantlardan ən azı birində aktualizə olunur. Qeyd edildiyi kimi, “bu cür mətnlərin (ifadələrin) invektiv mənası interpretativ variantlardan ən azı birində təzahür edir. Bu mətnlərin qeyri-müəyyənliyi həm orijinal – yəni müəllifin kommunikativ niyyəti ilə şərtlənmiş, həm də ondan asılı olmayan xarakter daşıya bilər” [8, s.233].

Bir qayda olaraq, söhbət peşəkar icma daxilində normativ və ya hətta nəzakətli kimi qəbul edilən, lakin icmadan kənar təcavüz və ya kobudluq kimi şərh edilən kommunikativ davranış nümunələrindən gedirsə, bu baxımdan institusional diskursda interpretativ asimmetriya xüsusilə nəzərə çarpmaqdadır. Məsələn, diaqnostik prosedurların aparıldığı otağa başqa bir xəstəyə baş çəkmək məqsədilə həkimin daxil olması, peşəkar komanda üzvləri tərəfindən kommunikativ pozuntu və ya aqressiya aktı kimi deyil, situativ əsaslandırılmış və funksional davranış kimi dəyərləndirilir. Halbuki bu hərəkət kənar müşahidəçi üçün təzyiq və müdaxilə aktı təsiri bağışlaya bilər. Göstərilən dialoqda həkimin davranışının komanda üzvü və icmadan kənar şəxs tərəfindən interpretasiyası köklü şəkildə fərqlənir. Komanda üzvü üçün həmin davranış tamamilə anlaşılandır, qarşılıqlı fəaliyyət normalarını pozmur və kommunikativ münasibətə yaratmır. Bu interpretasiya çərçivəsində şifahi aqressiya və ya antidialoji münasibət aktuallaşmır. Əksinə, davranış peşəkar empatiya, məsuliyyət və situativ zərurətlə izah olunur. Kənar şəxs üçün isə eyni davranış potensial konflikt mənbəyi kimi qavranıla bilər ki, bu da institusional diskursla gündəlik diskurs arasındakı semantik və pragmatik fərqlərin nəticəsidir.

Nəticə: Son olaraq onu qeyd etmə olar ki, peşəkar ünsiyyətdə invektivliyin istənilən forması istər açıq şəkildə invektiv leksik vahidlərdən istifadə olunsun, istərsə də yalnız normativ dil vasitələri ilə reallaşdırılsın yalnız verbal aqressiyanı (devalvasiya, zorakı təsir, adresatın statusunun aşağı salınması, manipulyativ strategiyalar) katalizləşdirmir. O, eyni zamanda bir sıra əlavə pragmatik funksiyalar da yerinə yetirir: kommunikasiya iştirakçılarını “biz” və “onlar” kimi qruplaşdırır, psixoloji gərginliyin azaldılması üçün azadlaşdırıcı mexanizm rolunu oynayır, ifadənin potensial invektiv mənalarını neytrallaşıdır və ya “qısalda” bilir, həmçinin fiziki zorakılığın qarşısını almağa və ya onu tamamilə aradan qaldırmağa xidmət edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Артюхов, А. В. Криминальные практики России сквозь призму культуры Ростов н/Д : РГПУ, 2004. – 375 с.
2. Бодуэн де Куртенэ, И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. М. : АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с
3. Волошин, Ю. К. Общий американский сленг: состав, деривация и функции (лингвокультурологический аспект) : дис. ... д-ра филол. Наук / Волошин Юрий Константинович. – Краснодар, 2000. – 341 с.
4. Hüseynova, Ü. Invektiv anlayışı və invektivlərin təyini məsələləri haqqında. Bakı: Azərbaycan Elm Mərkəzi. 2022. Cild: 16, Say: 3 s. 53
5. Коровушкин, В. П. Контрастивная социодialeктология как автономная лингвистическая дисциплина / В. П. Коровушкин // Язык в современных общественных структурах (социальные варианты языка – IV) : материалы Междунар. науч. конф., 21–22 апр. 2005 г., Н. Новгород. – Н. Новгород : НГЛУ, 2005. – С. 7–13.
6. Ларина, Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Яз. слав. культур, 2009. – 512 с.
7. Наминова, Г. А. Политический дискурс в современной России : Проблемы достижения общественного согласия : дис. ... канд. полит. Наук / Наминова Гелла Александровна. – М., 2001. – 192 с.
8. Романов, А. А. Речевая специфика эмоциогенного фактора вербальной агрессии / А. А. Романов, Л. А. Романова // Лингвистика речи. Медиастилистика. – М. : ФЛИНТА, 2013. – С. 233–245.
9. Фельде, О. В. Проблемы и перспективы лексикографического описания русского профессионального субстандарта / О. В. Фельде // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2011. – № 33 (248), вып. 60. – С. 209–213.

10. Чудинов, А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2001. – 238 с.

Ulvuyye Huseynova

Pragmalinguistic aspects of invective speech in professional communication

Summary

This article examines the main features and functions of invective in professional discourse — in fields such as aviation, maritime affairs, firefighting, sports, oil, transport, and others. Lexical analysis of the texts revealed that offensive and insulting language units, swear words, and slang expressions occurred in only 11% of the analyzed materials. In most cases, the invective meaning arises from vocabulary belonging to the standard national and professional lexicon, shaped by the specific conditions and situational characteristics of communication. A distinctive feature of invective in professional communication, as a functional-semantic category, is its relativity. This relativity becomes apparent when an expression is evaluated differently by a member of a professional community and by someone outside that community. Finally, it was found that invectives of any type in professional communication — whether they contain explicit invective elements or are expressed through normative lexis — not only intensify verbal aggression (such as devaluation, verbal violence, lowering the addressee's status, or manipulation), but also serve to distinguish participants in communication as “us” versus “them.” Furthermore, they act as a means of psychological release, compensate for the invective effects created by context, and in some cases help to reduce or even eliminate physical violence.

Keywords: *invective, professional communication, discourse, degree of invective, verbal aggression.*

Ульвия Гусейнова

***Прагмалингвистические аспекты инвективной речи
в профессиональной коммуникации***

Резюме

В данной статье рассматриваются основные особенности и функции инвективы в профессиональном дискурсе — в таких областях, как авиация, морское дело, пожарная охрана, спорт, нефтяная промышленность, транспорт и другие. Лексический анализ текстов показал, что оскорбительные и унижительные языковые единицы, ругательства и сленговые выражения встречались лишь в 11% проанализированных материалов. В большинстве случаев инвективное значение возникает из лексики, принадлежащей к стандартному национальному и профессиональному лексикону, сформированной специфическими условиями и ситуационными характеристиками коммуникации. Отличительной чертой инвективы в профессиональной коммуникации как функционально-семантической категории является её относительность. Эта относительность проявляется, когда выражение оценивается по-разному членом профессионального сообщества и человеком вне этого сообщества. В заключение было установлено, что инвективы любого типа в профессиональной коммуникации — независимо от того, содержат ли они явные инвективные элементы или выражены с помощью нормативной лексики — не только усиливают вербальную агрессию (например, обесценивание, вербальное насилие, снижение статуса адресата или манипуляция), но и служат для различения участников коммуникации как «нас» и «них». Более того, они выступают в качестве средства психологической разрядки, компенсируют инвективные эффекты, создаваемые контекстом, и в некоторых случаях помогают уменьшить или даже устранить физическое насилие.

Ключевые слова: *инвектива, профессиональная коммуникация, дискурс, степень инвективности, вербальная агрессия.*

Çapa tövsiyə edən: *Bakı Dövlət Universiteti*

Rəyçilər: *professor A.Abbasov*

dosent G.Kərimova